

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Щербакова Ніна Володимирівна

УДК 17.022.1–053.64(477)

**Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді:
соціально-філософський аналіз**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Київського університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Александрова Олена Станіславівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
декан Історико-філософського факультету.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Білогур Влада Євгеніївна,
завідувач кафедри теорії методики фізичного
виховання та спортивних дисциплін
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького;

кандидат філософських наук, доцент
Юхименко Наталія Федорівна,
доцент кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди».

Захист відбудеться 10 травня 2017 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.07 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, ауд. 207.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-б.

Автореферат розісланий «____» квітня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Мартич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження, присвяченого специфіці трансформацій ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, зумовлена гносеологічними потребами соціальної філософії подавати рефлексію системи цінностей, яка зазнає змін разом із сферами суспільного буття. На онтологічному рівні ситуація гострої кризи в українському суспільстві спонукає до вивчення соціальної реальності з метою визначення та екстраполяції позитивних тенденцій.

Динамічні зміни, реформування економічної, соціальної, політичної, духовної сфер життя супроводжуються проблемами консолідації українського суспільства, в якому все більше спостерігається сегментованість та атомізованість. Жорстка майнова диференціація, ситуація ризиків, в якій перебувають різні соціальні групи, ще більше загострилися після подій Революції Гідності 2013-2014 рр., анексії Криму, розгортання воєнних дій на Донбасі. Це, у свою чергу, призвело не тільки до подальшого загострення багатьох суспільних протиріч та ескалації конфліктів, але й до поглиблення ціннісних дезорієнтацій не лише за т.зв. «лініями Хантінгтона», але й у межах окремих поколінь. Саме тому потребують осмислення чинники, здатні суттєво впливати на інтеграційні процеси в суспільстві й забезпечувати задоволення мінливих і часто суперечливих потреб, утвердження цінностей і реалізацію настанов соціальних суб'єктів. Орієнтиром дослідження є довготривалі національні інтереси.

Розбалансованість соціальних зв'язків, їхня деформація заважають відтворенню цілісності соціуму, породжують аномію, тобто такий стан суспільної системи, для якого характерна відсутність загальноприйнятих цінностей і норм як універсальних регуляторів соціальної поведінки людей. Стан аномії є породженням конкретно-історичних умов, які призводять до соціальних криз і порушень загальної соціальної стабільності. У той же час аномія ще більше посилює кризові явища. Тобто зв'язок аномії з такими феноменами, як соціальна криза, хаос у системі цінностей та норм, є каузальним та діалектичним. І окреслення механізмів долання цього «зачарованого кола» є нагальним питанням філософської рефлексії.

Важливу роль у розвитку суспільства відіграють ціннісні орієнтири – вони формують потреби, інтереси, стереотипи, впливають на поведінку. Різні соціальні і вікові групи суттєво відрізняються за цими показниками. Значні розбіжності в цінностях дезінтегрують суспільство. Інтергенераційні зв'язки є важливою характеристикою соціуму. Не випадково у наукових розвідках багато уваги приділяється молоді. Адже від того, що молодь думає і робить сьогодні, залежить майбутнє і окремих суспільств, і всього світу в цілому.

Становлення сучасної молоді відбувається в умовах формування нових соціальних відносин, у період глобалізації та інформатизації, які спричиняють соціокультурні зміни, зокрема розмиття ціннісних основ та традиційної моралі, послаблення культурної спадкоємності. Сучасній молоді багато норм моралі видаються застарілими, обтяжливими, такими, що невинновано обмежують її свободу, волю та індивідуальність. Процес запозичення сучасних західноєвропейських ціннісних моделей змінює полюси культури. В сучасному

«суспільстві споживання» відбувається культурне та моральне відчуження, втрата міжособистісної взаємодії, насаджується культ речей та матеріальних благ. Тому роль молоді у трансформації суспільства не можна визначити односторонньо: з одного боку, в молодіжному середовищі спостерігаються негативні прояви поведінки (алкоголізм, наркоманія тощо), але з іншого боку, саме молодь як авангард суспільства своєю заповзятістю, ініціативністю і бажанням жити кращим життям здатна подолати розкол в українському соціумі і створити підґрунтя для суспільного діалогу.

Актуальність дослідження специфіки трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді посилюється фактором активної інтеграції України до системи світового співтовариства. І в той же час окреслення шляхів оптимізації ціннісних установок у світогляді молодого покоління забезпечує можливість соціальної практики закладання ціннісних передумов досягнення суспільного консенсусу в сучасній Україні.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Оскільки феномен цінностей найбільш широко представлений у західній філософії XIX-XX ст., то теоретичною базою дисертації стали роботи таких дослідників, як Р. Лотце, Ф. Brentano, А. Мейнонг, М. Гартман, І. Кант, Г. Ріккерт, В. Віндельбанд, Р. Б. Перрі, Дж. Дьюї, С. Александер, Л. Реймекер, Ж. Маритен, В. Дільтей, О. Шпенглер, П. Сорокін, Т. Парсонс, К. Клакхон, М. Шелер, Е. Тоффлер, Дж. Гелбрейт та інших.

Підґрунтям дисертаційної розвідки стали роботи класиків соціогуманітарної думки М. Вебера та Е. Дюркгейма, засновників цивілізаційної парадигми, зокрема О. Шпенглера та А. Тойнбі; філософів – представників екзистенціального та феноменологічного напрямів – Е. Гуссерля, К. Ясперса, М. Хайдеггера, Ж.П. Сартра.

Істотний внесок у світову науку і практику дослідження молодіжних проблем внесли З. Фрейд, Л. Фойер, Л. Шелефф та інші. К. Манхейм розглянув проблему молодіжної культури в межах концепції соціалізації; М. Мід ґрунтовно розробила соціокультурну динаміку міжпоколінного зв'язку; Т. Парсонс окреслив поняття «культури юних», яку розглядав як стан опозиційності юнацьких цінностей світу дорослих; Л. Розенмайер, Ф. Малер, М. Карват, В. Міляновська представили інтеграційний підхід, за яким молодь є не тільки особливим об'єктом, але і замкнутим у собі предметом вивчення.

У розробку молодіжної аксіології зробили внесок такі російські вчені, як В. Бакшутів, С. Григор'єв, В. Добренков, В. Журавльов, С. Іконнікова, І. Ільїнський, Л. Коган, В. Криворученко, С. Кугель, В. Левичева, В. Лісовський, В. Луков, В. Німеровський, Ю. Ожегов, В. Харчева, В. Чурбанов, А. Шендрик та ін. В українській науці аксіологічну проблематику досліджували М. Горлач, С. Завітний, В. Воловик, Ю. Пахомов, С. Кримський, Л. Кривега, Ю. Павленко, В. Афанасенко, П. Квіткін та ін. Значний внесок у розробку інтеграційного підходу в українській соціальній філософії і соціології молоді зробили праці В. Васильєва, О. Злобіної, О. Капто, О. Кулагіна, Є. Леванова, В. Мансурова, М. Маршака, В. Мордкович, Б. Павлова, Л. Рубіної, В. Староверова, Ф. Філіппова, С. Фролова, В. Шубкіна та ін.

Важливою є соціологічна складова у дослідженнях ціннісних орієнтацій молоді Є. Головахи, Н. Паніної та ін., соціально-філософська – у роботах В. Білогур,

І. Копери, Н. Юхименко та ін. Аналізують роль молоді у соціальних та політичних процесах сучасної України В. Бабенко, А. Мартинов, А. Маслак, А. Молдован, М. Пірен, О. Цілюрик, О. Савчук, О. Доній та ін.

Однак нині ще недостатньо досліджено сутність ціннісних переорієнтацій молоді, не досить уваги приділено чинникам, що значною мірою обумовлюють специфіку ціннісних орієнтацій молоді в умовах трансформації українського суспільства. У дослідженнях проблем молодого покоління 1990-х рр., 2000-х рр., 2010-х рр. залишилися не до кінця з'ясованими ціннісні установки та спрямованість сформованих на сьогодні векторів трансформації ціннісних орієнтацій молоді, що дозволили б здійснити всебічний аналіз сьогодення і зробити прогнози щодо майбутнього розвитку українського суспільства. Все вище зазначене і виокремило проблемне поле даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із соціально-філософською частиною теми фундаментального дослідження Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні, методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U06274), а також науковими напрямами роботи кафедри філософії, де виконувалось дане дослідження.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 1 від 28 січня 2016 року).

Метою дослідження є аналіз причинно-наслідкових зв'язків процесу трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, що зумовлює необхідність послідовного розв'язання таких завдань:

- розробити методологічну основу дослідження процесу трансформації ціннісних орієнтацій молоді;
- розглянути особливості й характер трансформації ціннісних орієнтацій молоді в економічній сфері сучасного українського суспільства;
- з'ясувати специфіку зміни ціннісних установок молоді у політичній сфері українського суспільства;
- виявити специфіку ціннісних перетворень сучасної української молоді в духовній сфері;
- виявити хвилі трансформацій цінностей української молоді у площині, заданих векторами «аномія↔евномія»;
- проаналізувати специфіку процесу відновлення виховної функції сім'ї для гармонізації моральних стосунків в молодіжному середовищі;
- дослідити історичну місію інтелігенції в імплементації принципу соціальної справедливості як засобу закладання конструктивного потенціалу в ціннісні орієнтації сучасної української молоді;
- виявити умови, можливості і роль молоді в досягненні громадянської злагоди як передумови розвитку сучасного українського суспільства.

Об'єкт дослідження – цінності як вимір соціального буття.

Предмет дослідження – специфіка становлення і розвитку ціннісних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві.

Методи дослідження. У дослідженні застосовані принципи відображення, розуміння, конструювання, структурування, системності, руху від окремого до загального, від чуттєвого до раціонального, від абстрактного до конкретного; єдності рефлексії та саморефлексії, диференціації та інтеграції, індукції та дедукції.

У роботі застосовувались такі підходи: соціокультурний (дозволив простежити взаємозв'язок цінностей та соціальної реальності); системний (цінності розглядаються як чинник, що сприяє поверненню системи до рівноваги); поколінський (використано для обґрунтування співіснування життєвих вимірів різних поколінь в аспекті традиційності та іноваційності, наступності та перерваності, а також для з'ясування чинників змін ціннісної ментальності молоді); інституціональний (застосовано для визначення ролі соціальних інститутів у трансформації ціннісних орієнтацій молоді); структурно-функціональний (визначено роль ціннісних орієнтацій молоді в структуризації суспільства); компаративний (встановлені категорії для порівняння і з'ясовані критерії релевантності окремих компонентів). Доповненням до компаративного підходу можна вважати номотетичний та ідеографічний методи, які екстраполювалися на бінарну опозицію належного та сущого. Діалектичний метод дозволив виявити взаємодію загального та конкретного, відмінностей та єдності.

У дослідженні застосовано такі прийоми, як аналіз і синтез, абстрагування й узагальнення, що дозволяє здійснити систематизацію напрацьованого досвіду, організувати його структурно й обґрунтувати висновок про необхідність закладення конструктивного базису в ціннісні установки сучасної української молоді.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена вибором предмета дослідження, змістом мети і завдань дисертації та її спрямованістю на систематизоване осмислення специфіки процесу трансформації ціннісних орієнтацій молоді та визначення перспектив подальшого розвитку українського суспільства за умов закладення конструктивного базису в її ціннісні установки. Вона виявляється в тому, що:

- *вперше* встановлено *хвилі* трансформацій цінностей сучасної української молоді у площині, заданій станами «аномія↔евномія», що дозволило з'ясувати специфіку та можливі перспективи подальшого розвитку українського суспільства;
- *розроблено і введено в науковий обіг* поняття «евномія», що історично сягає часів Стародавньої Греції, а в умовах перехідного періоду сучасного українського суспільства характеризує як кінцеву мету розбудову суспільства, в якому економічній сфері притаманні стабільність і добробут більшості громадян, соціальній – справедлива оцінка внеску кожного в спільну справу, політичній – законність і порядок, духовній – ставлення до людини як до найвищої цінності;
- *виявлено і систематизовано* фактори впливу на процеси трансформації системи цінностей молодого покоління, взаємозв'язок, взаємодія, взаємообумовленість, взаємозалежність і взаємодоповнюваність яких обумовлені специфікою цивілізаційного розвитку України;
- *поглиблено уявлення* про вектори трансформації ціннісних орієнтацій молоді, особливості яких визначає наявність подвійної інституційної системи, результатом якої є існування бінарної системи цінностей; домінування одного або

іншого полюсів ціннісної системи залежить від аномічного чи евномічного стану українського соціуму;

- *проаналізовано специфіку* процесу забезпечення безпеки молодіжним цінностям, яка має мінімізувати вплив загроз у період трансформації ціннісних орієнтацій, коли у суспільстві порушується стабільність як якість системи;

- *поглиблено уявлення* про інститут сім'ї як ефективний спосіб закладення конструктивного базису ціннісних орієнтацій сучасної української молоді;

- *доведено*, що саме інтелігенція здатна виступити каталізатором процесу зміни свідомості молоді у ході імплементації в її ціннісні орієнтації принципу соціальної справедливості задля інтеграції українського суспільства, в цьому, власне, і полягає історична місія інтелігенції;

- *розкрито специфіку становлення* громадянської злагоди як необхідної передумови розвитку сучасного українського суспільства, генезису середнього класу і прищеплення молоді цінностей діалогу, довіри, толерантності, компромісу, консенсусу.

Теоретичне і практичне значення дисертації обумовлюється нагальністю потреби соціально-філософського аналізу специфіки процесів змін ціннісних орієнтацій української молоді та пошуку основ для інтеграції у сучасному українському суспільстві. Результати дослідження можуть складати інтерес для філософів, культурологів, соціологів, політологів, соціальних психологів, які досліджують трансформаційні процеси взагалі та особливості ціннісних орієнтацій молоді зокрема.

Результати дисертаційної розвідки можуть бути використані у практиці викладання таких дисциплін, як соціальна філософія, соціологія, політологія, культурологія, практична філософія, спецкурсу «Філософські засади громадянського суспільства».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та основні положення дисертаційної роботи розроблені автором на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на таких наукових конференціях: I Міжнародній науково-практичній конференції «Наука XXI століття: відповіді на виклики сучасності» (м. Бухарест, 17 травня 2013 р.); II Міжнародній науковій конференції «Культура толерантності в контексті глобалізації: методологія дослідження, реальності і перспективи» (м. Прага, 13-14 травня, 2015 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Молодь в XXI столітті: філософія, право, педагогіка і менеджмент» (м. Єкатеринбург, 8 грудня 2015 р.); СХІХ Міжнародній науково-практичній конференції та I етапі Чемпіонату з історії мистецтва, історії, філософії, культурології, фізичної культури і спорту (м. Лондон, 02-09 березня, 2016 р.); СХХV Міжнародній науково-практичній конференції та II етапі Чемпіонату з філософії (м. Лондон, 23-30 липня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено у 12 наукових публікаціях, серед яких 5 статей – у фахових виданнях, 2 статті – у закордонних виданнях, 5 – матеріалів доповідей на конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел із 368 найменувань. Повний обсяг роботи – 196 стор. Обсяг основної частини тексту – 164 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано стан її наукової розробленості; окреслено мету, завдання і методологічну основу дослідження; визначено новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів; відображено ступінь їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** – **«ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ»** – обґрунтовано вихідні науково-філософські принципи та методи дослідження процесу перетворень цінностей молодого покоління, уточнено понятійний апарат наукової розвідки.

У **підрозділі 1.1** – **«Принципи, методи і категоріальний апарат дослідження»** – здійснюється експлікація понять: цінності, ціннісні орієнтації, антицінності, ідеали, потреби, установки, мораль, духовність, суспільна та індивідуальна свідомість, аномія, евномія, трансформація, молодь.

Ціннісні системи формуються та трансформуються в процесі історичного розвитку суспільства, вони тісно пов'язані зі змінами у його сферах, що обумовлено аномічним чи евномічним станами соціуму. Визначення онтологічного та гносеологічного статусу аномії як стану дезорганізації суспільства з хиткими і суперечливими нормами і цінностями й обґрунтування поняття «евномія» як впорядкованості соціального простору на основі гуманістичних і конструктивних цінностей дозволило з'ясувати вектори розвитку українського суспільства взагалі, а також трансформацію ціннісних орієнтацій сучасної української молоді зокрема, на основі бінарної опозиції «аномія ↔ евномія».

У **підрозділі 1.2** – **«Сутність та зміст основних факторів впливу на процеси трансформації цінностей молодого покоління»** – з'ясовуються чинники, що обумовлюють формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: *соціально-економічні*: існування тіньової економіки; залучення значного іноземного капіталу; концентрація власного великого фінансового капіталу, генетично пов'язаного із владою; збереження значного державного регулювання в економіці; міграційні процеси українців за кордон; низька трудова мобільність на ринку праці; бідність населення; обмежені можливості вертикальної соціальної мобільності; процеси маргіналізації; *соціально-політичні*: панування бюрократії як контрагента суспільства; соціальна безвідповідальність правлячої еліти; нерозвиненість громадянського суспільства й правової захищеності громадян; орієнтація влади на інтереси переважно вищих верств суспільства й підприємництва; криза ідентичності; *соціокультурні*: особливості моральності в перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної»; зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді; проникнення спотвореного «світоглядного коду» до свідомості молоді через використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання»; феномен секуляризації; ослаблення інтегративної функції культури.

У другому розділі – «**ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ОСНОВНИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ**» – розкривається їх функціональний діапазон у сучасних контекстах.

У підрозділі 2.1 – «*Трансформація ціннісних орієнтацій в економічній сфері суспільства*» – доводиться, що сучасне українське суспільство успадкувало ті якісні характеристики, які були притаманні неринковій Х-матриці радянського суспільства, й опинилося в «інституціональній пастці», головною ознакою якої є піраміда «влада-власність», напівзруйнована ринком, що в умовах становлення і розвитку подвійної інституціональної системи стало основою для подальшої тінізації економіки та формування олігархічних утворень. Це спричинило поєднання найбільш негативних компонент, властивих як радянській економіці, так і західній, і призвело до стану культурного шоку та процесу ще більшої девальвації духовної компоненти й проникнення матеріальних ціннісних орієнтацій як домінанти до свідомості молоді.

У підрозділі 2.2 – «*Зміна ціннісних орієнтацій у сфері політичного життя*» – аналізуються ідеологія лібералізму, що посіла визначальне місце в політичній сфері, та її принципи індивідуалізму, раціональності, рівності і справедливості, плюралізму і толерантності, мінімального обмеження свободи індивіда, які спричинили ціннісні переорієнтації сучасної української молоді.

При збереженні орієнтації молоді на подальше проведення демократичних реформ, остання залишається політично незадіяною в повному обсязі, і в той же час відсутність реального базису для діалогу і солідарності в середовищі молоді сприяє подальшому впровадженню ліберальної ідеології, яка в суспільстві споживання трансформується в «м'яку ідеологію». У свідомість молоді успішно інтегруються егоїзм, нарцисизм, ексцентричність, десоціалізація, маргіналізація, прагнення до отримання задоволень і байдужість до вищих цінностей. Подальший латентний вплив «м'якої ідеології» в сукупності з реалізацією принципу максимального споживання в умовах ціннісної дезінтеграції призводить до поглиблення кризового стану українського суспільства при одночасному зростанні рівня його керованості.

У підрозділі 2.3 – «*Безпека цінностей сучасної молоді як чинник суспільного розвитку*» – досліджується система безпеки цінностей, що покликана забезпечити відсутність загроз, особливо в період ціннісних трансформацій, коли сама стабільність як якість системи порушується. Безпека цінностей є важливою складовою суспільного розвитку, тому що стабільність соціуму передбачає розробку і створення стійкої системи захисту пріоритетів, і в тому числі домінантних цінностей.

Протилежною до процесу забезпечення безпеки цінностей виступає загроза безпеки духовності – це всі види діяльності, що зумовлюють руйнування духовного світу людини та знищення духовної культури суспільства. Здебільшого у молоді відбувається витіснення вищих цінностей та ідеалів утилітарними, прагматичними, технократичними орієнтаціями і глобалізаторськими імперативами мислення, що особливо загострюється під впливом ЗМІ. Наслідком духовного вакууму в суспільній свідомості стає моральний і правовий нігілізм, пропаганда культу

жорстокості та насильства, зневажання і блюзнірство відносно національних і релігійних святинь, поширення насильства і порнографії.

У третьому розділі – **«ЧИННИКИ КОНСТРУКТИВНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ»** – проаналізовано умови і можливості ціннісних переорієнтацій української молоді.

У підрозділі 3.1 – **«Відродження виховної функції сім'ї для гармонізації моралі молоді»** – доводиться, що поверненню духовності в український соціум має сприяти відродження відносин у сім'ї. Разом з цим загострилась необхідність оптимізації ролі держави в процесах функціонування інституту сім'ї як інструменту трансформації ціннісних орієнтацій молоді. У взаємодії сім'ї та держави як соціальних інститутів виявлені протиріччя, що обумовлюють специфіку їх впливу на процес формування цінностей молоді. Перше протиріччя проявляється у невідповідності рівня батьківської підготовки до виховання молодого покоління реаліям суспільного буття, друге – у дисбалансі часу, який батьки під тиском об'єктивних суспільно-економічних чинників приділяють професійній діяльності та присвячують безпосередньо вихованню дитини. Для їх розв'язання необхідно законодавчо розробити систему заходів, що дозволила б підвищити рівень педагогічної культури батьків.

У підрозділі 3.2 – **«Підвищення ролі інтелігенції в імплементації принципу соціальної справедливості»** – простежується інституційно-онтологічна сутність інтелігенції та її потенційні можливості у подоланні кризового стану українського соціуму. Історична місія інтелігенції вбачається в імплементації принципу соціальної справедливості, наслідками реалізації якого слід вважати: духовне відродження суспільства та його консолідацію; закріплення принципів толерантності в суспільних відносинах; інтегрування у свідомість представників молодого покоління моральних норм; стимулювання процесу самовдосконалення індивіда; виховання в індивідів здатності відповідально ставитися до права вибору при задоволенні власних матеріальних потреб.

У підрозділі 3.3 – **«Досягнення громадянської злагоди як необхідної передумови успішного розвитку сучасного українського суспільства»** – аналізується рівень соціальної активності сучасної молоді на засадах толерантності, діалогу, компромісу і консенсусу. Передумовою для культивування толерантності в українському суспільстві є ситуація співіснування несумісних і непримиренних ціннісних світів, систем думок, колективних та індивідуальних ідентичностей. Разом з цим як вітальна цінність індивіда, що пов'язана з фундаментальною потребою в безпеці, толерантність є підґрунтям для діалогу, роль якого на сучасному етапі суттєво змінюється. Провідні риси сучасного діалогу – відносно низька значущість ієрархічних відносин між учасниками, знецінення соціального статусу учасника спілкування, важливість самого процесу комунікації та пошук спільної мови для обговорення суперечливих питань, позбавлення інтелектуального сенсу діалогу та його віртуалізація – є саме тими ознаками, що характеризують головну специфіку комунікації в молодіжному середовищі. У той же час на інституційному рівні діалогічна ситуація між молоддю та владою у вертикальній площині залишається не сформованою, проте у горизонталі комунікацій наявні необхідні умови діалогу, про що свідчить подальший розвиток

громадянського суспільства в Україні. Подібна специфіка характерна для компромісу й консенсусу і у вертикальній, і в горизонтальній площинах комунікацій.

У «Висновках» сформульовано основні результати дослідження, зроблено теоретичні узагальнення, які конкретизовані в наступних положеннях.

1. Трансформація цінностей української молоді мала хвилеподібний характер і коливалася від довготривалого аномічного до короточасного евномічного стану українського суспільства: I хвиля – від мінімізації соціальних змін і відсутності масштабних конфліктів у насильницьких формах (1991-1994 рр. – евномія) через становлення подвійної інституціональної системи (1994-2003 рр. – аномія) до «Помаранчевої революції» (кін. 2004-2005 рр. – евномія), підґрунтям якої було протиріччя між сформованою інституціональною системою і потребами активних верств населення, в тому числі й опозиційних політичних еліт, які не знайшли свого місця у владі. Основою для злагодженої взаємодії цих активних верств населення було усвідомлення, що в суспільстві не відбулося тих змін, які можна було б кваліфікувати як прогрес чи досягнення, у той же час світоглядними засадами короточасного консенсусу були європейські демократичні цінності. II хвиля – (2006-2013 рр. – аномія) – почалася із повернення в ході демократизації до дореволюційного рівня, через що знову стала проявлятися амбівалентність масової свідомості в усіх сферах життя людей. Ця тенденція помітно посилилася завдяки остаточному зрощенню фінансово-економічної олігархії з бюрократією та загострилася в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. Через «Революцію Гідності» (кін. 2013-поч. 2014 рр. – евномія), світоглядними орієнтирами якої знову були цінності європейської демократії, вона сягла сьогодення (аномія) – зовнішня агресія, руйнації в економіці спричинили не тільки глибоку економічну кризу, але й посилили бінарність ціннісних орієнтацій молоді. Подальша тінізація та олігархізація економіки призвели до посилення інституційних пасток та поглиблення подвійної інституційної системи.

2. Аналіз вище наведених хвиль трансформацій цінностей української молоді сприяв уточненню поняття «евномія». Цей стан, на відміну від аномії, що спричиняє руйнівний вплив на суспільство, є станом творчим, таким, що здатний долати ціннісний хаос та створювати нові орієнтири соціальної поведінки. Евномія – це впорядкованість соціального простору, згуртованість суспільства на основі гуманістичних та конструктивних цінностей.

3. Специфіка впливу соціально-економічних, соціально-політичних і соціокультурних факторів на формування ціннісних орієнтацій молоді проявляється у нівелюванні духовної компоненти в устремліннях молодого покоління, що негативно впливає на вибудовування суспільних відносин, спричиняє дроблення українського соціуму і як результат призводить до втрати можливостей виходу з перманентної кризи.

4. Перехідний стан від X- до Y- економіки сприяв появі подвійних інститутів і в політиці, до того ж застосування ліберальної ідеології прискорило засвоєння в індивідуальній і суспільній свідомості ціннісних орієнтацій, в основі яких лежить принцип максимального задоволення матеріальних потреб, що ще більше посилює

існування бінарної системи цінностей у молоді. Відносне розмежування відбувається в площинах: авторитаризм – лібералізм; цінності порядку – радикалізм; традиційні – секулярні цінності; виживання – самовираження, причому оприявнюється розмежування не тільки за «лініями Хантінгтона», але й простежується ефект «двох Україн». Багатовекторність ціннісних орієнтацій молоді підсилюється хвилеподібним коливанням від аномії до евномії. Остання, як відносний стан ціннісної злагодженості, проявлялась в період Майдану 2004 р. та Майдану 2013-2014 рр., коли рух до цінностей самовираження визначав напрям до демократизації суспільства і домінантними цінностями були гідність і свобода.

5. Дезінтеграція українського суспільства ще більше посилюється завдяки поступовому витісненню вищих цінностей та ідеалів утилітарними та прагматичними орієнтаціями. Руйнування ціннісних засад функціонування суспільства супроводжується соціальною аномією, девіантною і аморальною поведінкою, антисоціальною і антидержавною спрямованістю свідомості маргіналізованої частини української молоді, соціальною конфронтацією, етнічно-культурною напруженістю, що посилюється на тлі процесів подальшої олігархізації. Саме тому безпека цінностей молоді як чинник соціальних змін повинна забезпечити відсутність загроз у період трансформації ціннісних орієнтацій. Існують кілька груп ризиків суспільного розвитку, що виникають у духовній сфері суспільства і обумовлюються ціннісною кризою: небезпеки руйнування духовного світу людини; виклики усталеному функціонуванню всіх форм суспільної і масової свідомості та ментальності; загрози розвитку культури всього суспільства та функціонуванню соціокультурних інститутів.

6. Інститут сім'ї є ефективним інструментом, за допомогою якого можна цілеспрямовано змінювати мораль молоді, що дозволяє долучити духовні норми до системи цінностей молодого покоління. Намагаючись трансформувати цінності молодого покоління, старше буде змушене почати процес самовдосконалення, бо його поведінка є зразком для наслідування. Розв'язання протиріч сім'ї і держави дозволить ефективно використовувати можливості першої для виховання молодого покоління з розвинутою духовною компонентою в його ціннісній структурі, що вирішить завдання відтворення Людини задля подальшої інтеграції українського соціуму.

7. Інтелігенція є тією силою, що здатна виступити каталізатором процесу зміни суспільної свідомості та здійснити вплив на політичну еліту з метою реалізації принципу соціальної справедливості, результатом розгортання якого буде подальше становлення і розвиток громадянського суспільства і середнього класу з належними ціннісними орієнтаціями, що не тільки забезпечуватиме можливість виходу з аномічного стану сучасного українського суспільства, але й прищеплюватиме соціально конструктивні цінності молодому поколінню. Історична місія інтелігенції полягає в переорієнтації суспільної свідомості на ідею інституціоналізації пріоритету людини і справедливості в соціумі (на противагу домінуванню влади товару, грошей і капіталу). Спираючись на підтримку населення, інтелігенція може ініціювати перетворення законодавчої, виконавчої, судової влади відповідно до нових ціннісних установок, що спричинить перехід від аномії до евномії, від кланово-олігархічної економіки надприбутків до соціально-орієнтованої її моделі.

8. Ступінь політичної і громадянської активності української молоді свідчить про наявність засад для становлення громадянської злагоди в сучасній Україні, яка є підґрунтям ідеології перехідного суспільства, бо в умовах трансформаційних змін найповніше актуалізується проблема виживання соціуму з орієнтуванням на засоби самоорганізації та зростає необхідність мудрого і зваженого врахування спільних інтересів. Малі молодіжні соціальні утворення можуть претендувати на статус самоорганізаційних напівавтономних «соціальних сфер», в межах яких молоді люди злагоджено вирішують свої проблеми, орієнтуючись на солідарність і справедливість свого оточення, засади толерантності, діалогу, компромісу і консенсусу. Встановлення громадянської злагоди означає досягнення суспільної угоди з приводу узгодження орієнтирів подальшого суспільного розвитку.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Щербакова Н. В. Формирование и развитие новых ценностных ориентиров украинской студенческой молодежи под влиянием процесса секуляризации / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя. – 2012. – Вип. 29. – С. 191–195.
2. Щербакова Н. В. Трансформационные процессы, происходящие в ценностном базисе украинской молодежи под влиянием культуры: философский аспект / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя. – 2014. – Вип. 32. – С. 196–200.
3. Щербакова Н. В. Влияние латентной идеологии на процесс трансформации ценностных ориентаций украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя. – 2014. – Вип. 33. – С. 249–253.
4. Щербакова Н. В. Оптимизация роли государства в процессах функционирования института семьи, как инструмента трансформирования ценностных ориентаций молодежи / Н. В. Щербакова // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ. – 2015. – Вип. 6 (122). – С. 47–50.
5. Щербакова Н. В. Ідеологічний супровід трансформацій ціннісних настанов молоді як детермінанта оптимізації розвитку її моралі: філософський аспект / Н. В. Щербакова // VERSUS. Науково-теоретичний часопис. – Мелітополь. – 2015. – Вип. 1 (5). – С. 89–93.

Статті у закордонних виданнях:

6. Щербакова Н. В. Особенности формирования ценностных ориентаций украинской молодежи в условиях трансформирующегося общества. Философский аспект / Н. В. Щербакова // APRIORI. Серия: Гуманитарные науки [Электронный

ресурс]. – 2013. – № 1. Режим доступа: <http://apriori-journal.ru/serial1/1–2013/Scherbakova.pdf>

7. Щербакова Н. В. Трансформационные процессы, происходящие в морали молодежи Украины, под влиянием культуры. Философский аспект / Н. В. Щербакова // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 4 (37). – Т. 21. – Иваново: МАРКОВА А.Д., 2014. – С. 9–11.

Статті в інших наукових виданнях, тези доповідей на конференціях:

8. Щербакова Н. В. Любовь как один из факторов, влияющий на формирование и развитие ценностей украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Збірник статей I Міжнародної науково-практичної конференції «Наука XXI століття: відповіді на виклики сучасності». – Бухарест, 2013. – Ч. 1. – С. 301–306.

9. Щербакова Н. В. Влияние института семьи на воспитание молодежи Украины в духе толерантности. Философский аспект / Н. В. Щербакова // The Culture of Tolerance in Context of Globalization: Methodology of Research, Reality and Prospects: materials of the II international scientific conference on May 13-14, 2015. – Prague : «Sociosfera-CZ». – С. 115–121.

10. Щербакова Н. В. Влияние «мягкой» идеологии на процесс трансформации ценностных ориентаций украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Молодежь в XXI веке: философия, право, педагогика и менеджмент [Текст] : сборник научных статей VI Международной научно-практической конференции / Урал. гос. пед. ун-т : под науч. ред. И.А. Симоновой. – Екатеринбург : [б. и.], 2015. – 239 с. – С. 229–237.

11. Щербакова Н. В. Трансформационные процессы, происходящие в ценностных ориентациях сознания украинской молодежи, под влиянием культуры. Социально-философский аспект / Н. В. Щербакова / «Cultural and historical development of the society as the dynamic expression of the self-learning human existence» (collective monograph). – London: IASHE, 2016. – P. 55–57.

12. Щербакова Н. В. Влияние парадигмы идеологической сферы институциональной матрицы общества Украины, на процесс нивелирования значения творчества в ценностных ориентациях сознания украинской молодежи. Социально-философский аспект / Н. В. Щербакова / «Human Creativity Phenomenon in Ups and Downs of the Historical Process» (collective monograph). – London: IASHE, 2016. – P. 59–61.

АНОТАЦІЯ

Щербакова Н.В. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017.

Визначено хвилі трансформацій цінностей української молоді у площині, заданій станами «аномія↔евномія», що дозволило з'ясувати специфіку та

перспективи подальшого розвитку українського суспільства. Поняття «євномія» як кінцева мета характеризує розбудову суспільства, якому притаманні стабільність і добробут, справедлива оцінка внеску кожного в спільну справу, законність і порядок, ставлення до людини як до найвищої цінності. Наявність подвійної інституційної системи обумовлює існування бінарної системи цінностей сучасної молоді, специфіка яких залежить від аномічного чи євномічного стану українського соціуму. Становлення громадянської злагоди в Україні є передумовою вирішення проблеми ціннісних дезорієнтацій молоді.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, антицінності, мораль, духовність, свідомість, аномія, євномія, трансформація, молодь.

АННОТАЦІЯ

Щербакова Н.В. Трансформация ценностных ориентаций современной украинской молодежи: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. – социальная философия и философия истории. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2017.

Трансформация ценностей украинской молодежи имела волнообразный характер и колебалась от длительного аномического к кратковременному эвномическому состоянию украинского общества. Анализ волн трансформаций ценностей украинской молодежи способствовал уточнению понятия «эвномия». Такое состояние, в отличие от аномии, которая вызывает разрушительное действие на общество, является состоянием творческим, таким, что способно преодолевать ценностный хаос и создавать новые ориентиры социального поведения. Эвномия – это упорядоченность социального пространства, сплоченность общества на основе гуманистических и конструктивных ценностей.

Специфика влияния социально-экономических, социально-политических и социокультурных факторов на формирование ценностных ориентаций молодежи проявляется в нивелировании духовной компоненты в ценностных ориентациях молодого поколения, что негативно влияет на построение общественных отношений, вызывает дробление украинского социума и в итоге приводит к потере возможностей выхода из перманентного кризиса.

Переходное состояние от Х до У-экономики способствовало появлению двойных институтов и в политике, к тому же применение либеральной идеологии ускорило утверждение в индивидуальном и общественном сознании ценностных ориентаций, в основе которых лежит принцип максимального удовлетворения материальных потребностей, что еще больше усилило существование бинарной системы ценностей у молодежи. Относительное разграничение проходит по линиям: авторитаризм – либерализм; ценности порядка – радикализм; традиционные – секулярные ценности; ценности выживания – самовыражения, причем наглядно

проявляется разделение не только по «линиям Хантингтона», но и прослеживается эффект «двух Украин». Многовекторность ценностных ориентаций молодежи усиливается волнообразным колебанием от аномии к эвномии. Последняя, как состояние относительной ценностной слаженности проявлялась в период революционных событий в Украине 2004 и 2013–2014 гг., когда движение к ценностям самовыражения задавало направление к демократизации общества и доминирующими ценностями были достоинство и свобода.

Дезинтеграция украинского общества еще более усиливается благодаря постепенному вытеснению высших ценностей и идеалов утилитарными и прагматическими ориентациями. Разрушение ценностных основ функционирования общества сопровождается социальной аномией, девиантным и аморальным поведением, антисоциальной и антигосударственной направленностью сознания маргинализированной части украинской молодежи, социальной конфронтацией, этнической и культурной напряженностью, что усиливается на фоне процессов дальнейшей олигархизации. Поэтому безопасность ценностей молодежи как фактор социальных изменений должна обеспечить отсутствие угроз в период трансформации ценностных ориентаций. Существует несколько групп угроз общественного развития, возникающих в духовной сфере общества и обуславливающих ценностный кризисом: угрозы разрушения духовного мира человека; угрозы установившемуся функционированию всех форм общественного сознания и ментальности; угрозы развитию культуры всего общества и функционированию социокультурных институтов. В этих условиях решающей является роль института семьи и интеллигенции как эффективных факторов, при помощи которых можно целенаправленно изменять мораль молодежи.

Степень политической и гражданской активности украинской молодежи свидетельствует о наличии оснований для становления гражданского согласия в современной Украине, которое является основой идеологии переходного общества, поскольку в условиях трансформационных изменений в наибольшей степени актуализируется проблема выживания социума с ориентиром на средства самоорганизации и возрастает необходимость мудрого и взвешенного учета общих интересов. Малые молодежные социальные образования могут претендовать на статус самоорганизационных полуавтономных «социальных сфер», в рамках которых молодые люди слаженно решают свои проблемы с ориентацией на солидарность и справедливость своего окружения на основе толерантности, диалога, компромисса и консенсуса. Установление гражданского согласия означает достижение общественного договора по поводу согласования ориентиров дальнейшего общественного развития.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, антиценности, мораль, духовность, сознание, аномия, эвномия, трансформация, молодежь.

SUMMARY

Shcherbakova N. V. Transformation of value orientations of modern Ukrainian youth: social and philosophical analysis. – Manuscript.

Thesis for the degree of the candidate of Philosophical Sciences in speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history.– Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2017.

Waves of transformation of Ukrainian youth values in a plane which was set by states «anomia↔eunomia» have been determined. That enabled to find out specific character and prospects for further development of Ukrainian society. The term *eunomia* finally describes development of society. Sustainability and prosperity, fair assessment of what everyone contributes into mutual cause, lawfulness and order, treating a human as the highest value are inherent in the described society. Dualistic institutional system substantiates existence of binary value system among modern youth. The specific character of values depends on anomic or eunomic state of Ukrainian society. Introduction of civic harmony in Ukraine is a precondition for a solution of the problem of youth value disorientation.

Key words: values, value orientations, antivalue, morals, spirituality, consciousness, anomie, eunomia, transformation, youth.

Підписано до друку 04.04.2017 р. Формат видання 60х84/16.
Ум. др. арк. 0,93. Тираж 100 пр. Зам. № 7-047.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

